

Kirjallisuutta

telmät, niiden jäsentymisen ja muutoksen. Se houkuttelee kielitiedettä tarkistamaan kielinäkemystään. Kieli, la langue, ei näyttyädy yhtenä järjestelmänä vaan monien signifioivien järjestelmien kerroksina. Kaikki ihmistieteet ovat kytköksissä semiotiikkaan. Lingvistiikka on ensimmäinen ihmisen toimintaa tutkiva eksakti tiede. Kaikkien merkkijärjestelmien kuvauksen malliksi kielitieteen kategoriat eivät kuitenkaan välttämättä sovi; tällaisia ovat esim. eleet ja maalaustaide. Semiotiikkaan täytyy lisäksi liittää sosiologinen, antropologinen ja psykoanalyttinen teoria, jottei se jää naiiviksi kuvaukseksi vailla suurta selitysvoimaa. Kriittinen suhtautuminen kielitieteestä lainattuihin formaalistusmetodeihin saattaa johtaa merkkijärjestelmien teorian uudistamiseen. Kristevan mielestä semiotiikka osoittaa modernin kielitieteen kapean kielinäkemyksen. Funktionalistisilla lähestymistavoilla ja keskusteluntutkimuksella voisi olla vastattavaa Kristevan esittämään haasteeseen.

TIINA ONIKKI

LÄHTEET

- BENVENISTE, EMILE 1971 [1966]: Problems in General Linguistics. Alkuteos: Problèmes de linguistique générale. Kääntänyt Mary Elizabeth Meek. University of Miami Press, Coral Gables, Florida.
- DERRIDA, JACQUES 1988 [1972]: Positioita: Keskusteluja Henri Ronsen, Julia Kristevan, Jean-Louis Houdebienin ja Guy Scarpentan kanssa. Suom. Outi Pasanen. Gaudeamus, Helsinki.
- HEIDEGGER, MARTIN 1982: Unterwegs zur Sprache. 7. painos, Pfullingen.
- ITKONEN, ESA 1991: Universal history of linguistics: India, China, Arabia, Europe. Benjamins, Amsterdam.
- KRISTEVA, JULIA 1992 [1988]: Muukalaisia itsellemme. Alkuteos: Etrangers à nous-mêmes. Suom. Päivi Malinen. Gaudeamus, Helsinki.

- KUSCH, MARTIN – HINTIKKA, JAAKKO 1988: Kieli ja maailma. Pohjoinen, Oulu.
- LAITINEN, LEA 1991: Yöpuoli ja päiväpuoli. — Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi ja Mirja Saari (toim.), Leikkauspiste. SKS, Helsinki.
- LYONS, JOHN 1977: Semantics. Vol. 1. Cambridge University Press, Cambridge.
- MOI, TORIL 1990: Sukupuoli teksti valta: Feministinen kirjallisuusteoria. Vastapaino, Tampere. (Luku »Marginaalisuus ja kumouksellisuus: Julia Kristeva».)
- PEIRCE, CHARLES SANDERS 1931: Collected papers I. Toim. Charles Hartshorne - Paul Weiss. Harvard University Press, Cambridge.
- ROBINS, R. H. 1967: A short history of linguistics. Longmans, London.
- SILVERMAN, KAJA 1983: The subject of semiotics. Oxford University Press, New York.
- SIVENIUS, PIA 1984: Avautua solmuun: Naisnäkökulma ja miehinen diskurssi. Gaudeamus, Helsinki. (Luku: Julia Kristeva ja semioottinen chora.)
- STEWEN, RIIKKA 1991: Julia Kristeva & teksti. — Auli Viikari (toim.), Intertekstuaalisuus: suuntia ja sovelluksia. SKS, Helsinki.

Metafora poikii

Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Toim. LAURI HARVILAHTI, JYRKI KALLIOKOSKI, URPO NIKANNE, TIINA ONIKKI. Suomi 162. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1992.

Pentti Leinon 50-vuotispäivän kunniaksi julkaistu artikkelikokoelma »Metafora» on ikkuna paitsi kieleen, mieleen ja kulttuuriin myös tutkimukseen. Kirja kuvastaa sitä fennistiikassa yleistyvää nykytutkimusta, että tutkimus lähtee tietoisesti liikkeelle teoriasta tai ainakin hypoteeseista ja käsitteistä. Kokoelmassa läh-

tökäsité on *metafora*: se poikii tutkimuksia ihmisen käsitejärjestelmän synnystä ja käytöstä, arkikielen, kansankulttuurien, kirjallisuuden ja tieteen kuvailmauksista sekä kielen- ja perinteentutkimuksen teoreettisista lähtökohdista. Toisissa kirjoituksissa metafora käsitetään tietynlaiseksi kielikuvaksi, toisissa ihmisen kognitiota ohjaavaksi voimaksi.

Toimittajat ovat jakaneet kirjan viiteen pääjaksoon. Ensimmäinen keskittyy teoriaan metaforasta, ja sen artikkelit ovat kehys, jonka läpi voi lukea neljää muuta pääjaksoa: miten teoria tulkitsee folkloristiikan, arkikielen, tekstien ja tutkijoiden metaforia, miten nämä metaforatutkimukset puolestaan mittaavat teoriaa?

Teoriaa ja kritiikkiä

»Metaforan» ensimmäisessä, »Kielikuvat kehyksissä» -jaksossa Arvo Krikmann pohtii metaforan ja metonymian eroja ja yhtäläisyyksiä. Johdannossaan hän viittaa metaforasta varmaankin yleisimmin vallitsevaan käsitykseen: »Saattaa olla, että ns. terveelle järjelle on yleensä tyyppillistä sellainen ajattelutapa, jonka mukaan jokainen kuvaannollinen merkitys on metafora.» (S. 79.) Terveelle järjelle metafora olisi siis jonkinlainen metsä, johon mahtuisivat niin metonymia ja vertaus kuin varsinainen metaforakin. Tieteellinen järki yrittää nähdä puun metsältä: missä mielessä metafora eroaa metonymiasta, missä mielessä vertauksesta? Krikmann esittelee metonymian perustapauksiksi erilaisia korvaustyyppjä: osa voidaan mainita kokonaisuuden sijasta tai päinvastoin, ominaisuus ominaisuuden kantajan sijasta, käytettävä esine käyttäjän sijasta, tapahtumapaikka tapahtuman sijasta jne. (s. 81–82). Olennaista siis metonymiassa on jonkinlainen konkreettinen yhteys kuvaannollisesti käytettävän sanan ja sen referentin välillä. Metaforassa tuota yhteyttä ei tarvitse olla.

Vanhimman metaforan määritelmän löytää kirjan toisesta pääjaksosta, Anna-Leena Siikalan šamanismia käsittelevästä artikkelista. Siikala viittaa Aristoteleen runousoppiin; siinä »metafora on määritelty kuvaksi, jota yhdistää kuvattavaan jokin silmiinpistävä yhtäläisyys» (s. 158). Lähes yhtä väljä on se metaforan määritelmä, jonka Mauno Koski esittää ensimmäisessä pääjaksossa. Koski antaa Leechin ja Lipkan näkemyksiä mukailevan kaavan »X on ikään kuin Y, suhteessa Z», jossa X on kuvattava ilmiö, Y sen kuva, Z kuvauksen peruste. Tällaiset määritelmät eivät vielä erota metaforaa vertauksesta, jossa siinäkin kaksi ilmiötä rinnastetaan, mutta kirjan kolmanteen pääjaksoon sisältyvässä Anneli Kauppisen artikkelissa viitataan konseptualistien esittämään vertauksen ja metaforan erontekoon: »Vertaus pelkästään osoittaa asioiden samanlaisuuden; metafora tuo ne katsottaviksi toistensa kautta ja jättää tilaa tulkinnoille» (s. 204). Koski täsmentää, että metaforassa on kyse *kaksinkertaisesta kategoriinnista*: »Tiedän kyllä, ettei X ole Y, mutta sanon sitä kuitenkin Y:ksi, koska haluan antaa kuulijalle sen vaikutelman, että se jotenkin muistuttaa Y:tä». (S. 13–14.) Kognitiivisessa kieliopissa ajatus metaforien kaksinkertaisesta kategoriinnista ilmaistaan niin, että metaforassa kaksi aluetta, »lähdealue» ja »kohdealue», aktivoituvat yhtaikaa (Onikki s. 36). Vertaus ja metafora eroavat siis siinä, että vertauksessa ilmiöt vain rinnastetaan mutta metaforassa samastetaan. Jos metafora ajatellaan tietoiseksi kielenkäytöksi, jossa kaksi käsitettä tahallisesti samastetaan, niin varsinaisia, kaksinkertaisesti kategorioituja metaforia eivät olisi sellaiset vakiintuneet eli konventionaalistuneet, termistyneet tai peräti kuolleet metaforat kuin *pöydänjalka* (Onikki s. 56, loppuviite 5).

Kirjan vallitsevin käsitys metaforasta on peräisin Lakoffin ja kumppaneiden kognitiivisesta kieliopista; yhdeksästoista artikkelista kolmessatoista viita-

Kirjallisuutta

taan siihen. Mutta vain Tiina Onikki ja Urpo Nikanne pohtivat varsinaisesti teorian kannalta kognitivistien käsitystä metaforasta, ja lähinnä heidän artikkeleidensa pohjalta hahmottelenkin seuraavassa kuvaa siitä, mitä kognitiivisessa kieliopissa metaforalla tarkoitetaan.

Kognitivistille metafora on paitsi kielikuva myös käsitteistystä konstitutiivisesti ohjaava voima. Heille ruumis on avain ihmisen kognition ymmärtämiseen. Lapsi oppii hahmottamaan ensin ruumiissaan olevia sekä sen ja ympäristön välisiä spatiaalisia ja voimasuhteita. Koska kaikilla on periaatteessa samanlainen ruumis, ruumiillisuuteen perustuva ajattelu strukturoituu universaalisti samanaiseksi. Universaalia on myös se, että ihmisellä on luontainen kyky muodostaa käsittehierarkioita: hän jäsentää ilmiöt perus-, ala- ja yläkategorioihin. Ruumiillisuus sekä kokemusten toistuminen synnyttää sellaiset semanttisesti primaarit ja autonomiset käsitteet kuin YLHÄÄLLÄ, ALHAALLA, KUUMA, KYLMÄ jne. Kehittyessään lapsi etenee näistä konkreettisista ja spatiaalisista käsitteistä abstraktimpiin siten, että hän tarkastelee uusia käsitteitä ennestään tunte miensa avulla. Näin hän katsoo yhtä käsitettä toisen, konkreettisemmän, läpi: hän oppii huomaamaan ilmiöissä samankaltaisia rakenteita eli *skeemoja*. Tätä näkemystä, että ajattelu perustuu ilmiöiden välisen samankaltaisuuden tajua miselle, kutsutaan *invarianssihypoteesiksi*. (S. 33–34, 69–70, 74.)

Kieli on täynnä metaforia juuri siksi, että ne heijastavat ihmisen taipumusta ymmärtää ja käyttää käsitteitä samastamalla niitä toisiin käsitteisiin. Nikanne muotoilee kognitiivisen kieliopin metaforanäkemyksen seuraavasti: »A ja B ovat käsitteitä. Metafora on A:n kuvaus B:hen siten, että ainakin jokin joukko A:n skeeman osista kuvataan B:n skeemaan.» A on siis kuvaaja, metaforisesti käytetty ilmaus, ja B se, mitä kuvataan. Esim. jos samastan rakkaussuhteen (B) matkaan (A), siirrän käsitteeseen 'rak-

kaus' osan käsitteen 'matka' skeemasta eli samastan matkustajat rakkaussuhteen osapuoliin, matkan esteet suhteen vaikeuksiin, matkan pituuden yhdessä elettyyn aikaan jne. Ajattelussa ja kulttuurissa yleisestä »äitimetaforasta» RAKKAUS ON MATKA seuraa esim. sellaisia ilmauksia kuin *suhde on karilla, avioliiton sata-ma*. Käyttäessäni rakkaudesta matka-aiheisia metaforia saan samalla ilmaistuksi rakkaudesta jotain sellaista, mikä käsitteeseen ei alkuaan välttämättä kuulu. Näin metaforien nähdään ohjaavan ajattelua ja havaintoja. Mutta koska rakkaus oikeasti ei ole matka, käsitteet matka ja rakkaus voi samastaa vain osin; rakkautta voi nimittää myös peliksi, seikkailuksi, kaupaksi, matkaa taas voi käyttää vaikkapa tutkimuksen tai koko elämän metaforana. Käsitteiden välinen invarianssi on siis vain osittaista. (S. 34, 61–67.)

Ajatus invarianssin osittaisuudesta on sekä Onikin että Nikanteen mielestä jäänyt metaforateoriassa puolitiehen: teoria ei anna sääntöjä siitä, mitä osia metaforan lähteenä olevasta käsitteestä voidaan / ei voida projisoida kohteena olevaan käsitteeseen (s. 38, 68). Myöskään sille ei ole teoriassa annettu sääntöjä, miten erilaisista metaforisista ilmauksista yleistetään RAKKAUS ON MATKA -tyyppisiä kollektiivisiä metaforia, kuten Nikanne arvostelee konseptuaalisia semanttikkoja mukailen (s. 77, loppuviite 2). Onikki ja Nikanne huomauttavat siitäkin, että kognitivistien metaforanäkemys korostaa liikaa kokemusta: vaikka ihminen esim. havaitsee ruumiinsa ja syödyn ruuan välillä samankaltaisen suhteen kuin vaikkapa laukun ja sen sisältämien kirjojen välillä, se ei vielä selitä hänen kykyään yleistää omasta ruumiistaan sekä kaiken maailman laatikoista ja purnukoista käsitettä SÄILÖ, ei myöskään hänen kykyään käyttää esim. sellaisia metaforia, joissa ajatus rinnastuu esineeseen ja aivot säilöön (s. 56, loppuviite 7, s. 72–73).

Nikanteen ja konseptualistien mielestä

ihmisellä täytyy olettaa olevan synnynnäinen kyky tehdä yleistyksiä ja jäsentää käsitteitä konseptuaalisiksi rakenteiksi. Synnynnäinen kyky ei voi hänen mukaansa olla vain sitä, että ihmisen ruumiin systemaattisuus aiheuttaa kokemuksen ja ilmausten systemaattisuuden, »koska toisto ilman yleistämisen mahdollistavaa valmiutta ei johda yleistykseen» (s. 73). Millainen sitten on se synnynnäinen valmius, johon Nikanne uskoo? Itse asiassa vastaus jää saamatta: »Konseptuaalisessa semantiikassa ihmismieleen on oletettu synnynnäinen käsite- ja rakenteiden muotoa säätelevä komponentti ja on pystytty tekemään alustava kartoitus ihmisen käsite- ja rakenteiden muotoa sen monista rajoituksista. Tämä on tehty samoin perustein kuin generatiivinen syntaktisten ja fonologisten rakenteiden tutkimus. Tämä työ on osoittautunut hedelmälliseksi, ja formaalinen lähestymistapa on mahdollistanut laatimaan teorian, joka kertoo joiltain osin, millaiset käsitteet ovat ihmiselle mahdollisia ja millaiset eivät. Lisäksi konseptuaalinen semantiikka on huomattavan pitkällä käsite- ja rakenteiden ja kielellisten rakenteiden yhteyksien selvittämisessä.» (S. 75–76.)

Eksplikoimatta jää, mitä täsmälleen seuraa siitä, että semantiikan tutkimukseen käytetään samoja periaatteita kuin generatiivisessa syntaksin ja fonologian tutkimuksessa. Millä mitattuna työ on osoittautunut hedelmälliseksi, kenen kriteerein? Ovatko työn hedelmällisyyttä arvioineet muut kuin konseptualistit itse, ovatko esim. kognitivistit? Jos konseptuaalinen semantiikka on huomattavan pitkällä käsite- ja kielellisten rakenteiden yhteyksien selvittämisessä, niin missä se siis on? Onko pitkälle pääsyä verrattu muiden koulukuntien tuloksiin? Olisin toivonut Nikanteen esittelevän konseptualistien ideoita yhtä valaisevasti ja selkeästi kuin hän referoi kognitivistien ideoita. Nyt konseptuaalisen semantiikan esittely korvautuu julistuksella konseptuaalisen semantiikan paremmuudes-

ta, ja lukijan tehtäväksi jää julistuksen täsmällisen sisällön ymmärtäminen sen perusteella, mitä hän tietää / ei tiedä konseptuaalisesta semantiikasta. Jos konseptuaalinen semantiikka on hänelle outoa, hän voi vain uskoa tai olla uskottomatta ilmoitusta oppisuunnan pätevyydestä.

Opista on mahdollista löytää samat puutteet, katsoi sitä koulukunnan sisältä tai ulkopuolelta. Mutta parannusehdotukset saattavat poiketa. Siinä missä Nikanne, konseptualisti, hahmottelee metaforateorialle parannukseksi yleisiä teoreettisia suuntaviivoja, Onikki, kognitivisti, paikkailee sitä aineistotutkimuksen avulla. Hän löytää yhdeksi *pystyssä*-ilmauksia motivoivaksi voimaksi affektin – motivoijan, joka puuttuu Lakoffin teoriasta (s. 51). Niinpä spatiaalisuutta ja ruumiillisuutta korostava metaforateoria saa yhden konkreettisen parannusehdotuksen, vuorovaikutuksen ja emotioiden huomioon ottamisen – tosin ehdotus on vienosti muotoiltu loppuviiteiksi (s. 55, loppuviite 3; s. 59, loppuviite 27). Vaikeampi on se Onikin itsensä huomaama pulma, paljonko yksi aineisto-esimerkki todistaa kokonaisuudesta.

Nikanteen kognitivistejä kritisoivasta kirjoituksesta käy ilmi, että konseptualistien ja kognitivistien erot voivat pohjimmiltaan olla maailmankatsomuksen eroja. Nikanne ei pelkää paljastaa henkilökohtaista ihmiskuvaansa. Hänen mielestään kognitivistien ongelma on naiivi empirismi, »jonka mukaan ihminen voi muodostua millaiseksi tahansa eikä hänen käsite- ja rakenteensa ole juuri millään lailla geneettisen ohjelmansa rajoittama» (s. 74). Nikanteen oma credo kuuluu: »Sikäli kuin minulta kysytään, juuri kyky mielessään irtautua kokemuksesta on inhimillisyyttä syvimmillään. Tämä kyky on mahdollistanut paitsi metaforan myös fantastiset kansansadut sekä surrealistisen sana- ja kuvataiteen. — Ihmismielen sisältö ei kuitenkaan ole riippuvainen kokemuksesta. Ihminen on

Kirjallisuutta

surrealistinen eläin.» (S. 74–75.)

Kokemuksia vai synnynnäisiä valmiuksia?

»Metaforan» kolmannessa pääjaksossa »Samankaltaisuuksien maailmassa» on Erling Wanden kaksikielisyyttä käsittelevä artikkeli, joka tutkii ajattelun ja metaforan suhdetta: Wande testaa, mitä metaforisten sananlaskujen ymmärtäminen kertoo kaksikielisten kielikyvyistä. Metaforateorian kannalta on kiintoisaa, että Wanden mukaan tulkitessan sananlaskuja »kaksikieliset olivat taipuvaisempia valitsemaan abstraktisia vaihtoehtoja, silloinkin kun he valitsivat virheellisen tulkinnan» (s. 232). Siis Wande tuntuu löytäneen evidenssiä sille, että kielelliset ilmaukset kertovat jotain kognitiosta. Seuraavaksi esiteltävät artikkelit ehkä kertovat, mitä tuo jokin voisi olla.

*

Kirjan ensimmäisen pääjakson lopussa Vesa Koivisto erittelee *UtU*-johtimisten verbien semanttisia ryhmiä: perusmerkitys on varsinainen refleksiivi (*pesityä*), josta sitten muut semanttiset ryhmät passiivi (*karsiutua*, esim. puusta, jonka ihminen karsii; tilanteessa on siis agentti, joka ei ole yhtä kuin kohde) ja automatiivi (*painautua*, esim. rakennuksesta, joka painuu itsestään, jota siis mikään agentti ei paina) ovat syntyneet. Merkityksen laajenemisen edellytykseksi Koivisto löytää (tiedostamattoman) metaforisen ajattelun. Alkuperäisessä refleksiivimerkityksessä toiminta olisi konkreettista inhimillisen agentin itseensä kohdistamaa toimintaa, ja tämä perustilanne olisi ollut mallina ensin passiiveille ja nämä sitten automatiiveille. Personifikaation kautta elollisen agentin toiminta olisi rinnastettu elottomien olioiden toimintaan. (S. 93–95.)

Koiviston aineisto ei vahvista eikä kumoa hypoteesia metaforisesta kehityksestä: Nykysuomen sanakirjasta poimitut esimerkit eivät voi kertoa, onko suomen

historiassa ollut vaihe, jossa *UtU*-johdoksia on käytetty vain refleksiivisesti, ovatko passiivi- ja automatiivimerkitys myöhempiä tai onko automatiivien vähyys todiste niiden myöhemmyydestä. Synkroniseltakaan kannalta sanakirja-aineisto ei paljasta, kokeeko suomalainen refleksiiviryhmän prototyypisemmäksi kuin passiivi- ja automatiiviryhmän. Jos aluksi on ollut vain refleksiivisiä *UtU*-johdoksia, onko passiivi- ja automatiivimerkityksille riittänyt malliksi refleksiivien ryhmä; mikä on ollut muiden intransitiivien johdostyyppien osuus mallinantajina (vrt. vaikkapa yksinkertaisiin *U*-johdoksiin, esim. *kaatua* < *kaataa*)?

Ajatus *UtU*-johdosten merkityksen laajenemisesta metaforisesti refleksiiveistä automatiiveihin edellyttää sellaista perushypoteesia, että kielen historiassa olisi »monoseemisiä» vaiheita – Koiviston sanoin: »Verbeille siis ajatellaan yksi primaarinen perusmerkitys, josta niiden muu käyttö johdetaan. Se, että yhtä ja samaa morfeemia voidaan käyttää eri semanttisiin tehtäviin, viittaa siihen, että muotoainekselle on jokin invariantti merkitysydin, joka on yhteinen sen kaikille käyttötavoille ja joka juuri luo toimintamahdollisuudet metaforalle.» (S. 102.)

Fundamentaali on se kysymys, mitä monosemialla tarkoitetaan: ovatko *UtU*-johdosten refleksiivi-, passiivi- ja automatiivimerkitykset yhden vai kolmen merkityksen ilmentäjiä? Mitä jos kaikille kolmelle merkitysryhmälle yhteinen invariantti merkitysydin onkin yhtä kuin yksi merkitys – vaikkapa jokin yleinen intransitiivisuus? Silloin ei tarvitsisi olettaa »ruumiillisuutta» – siis elollisen agentin itseensä kohdistamaa toimintaa – primaarimmaksi kuin muunlaisten subjektien itseensä kohdistama toiminta.

On sinänsä vaikea uskoa tiukkaan monosemiaan: eikö kielenkäyttö aina, kaikissa historian vaiheissa, ole tilanteista, siis altista tilapäisille merkityksille, uusille vivahteille, poikkeuksellisille käyttötavoille – eikö kaiken kaikkiaan kie-

lenkäytössä ole kyse siitä, että olemassa olevia ilmauksia sovelletaan luovasti uusiin, ainutkertaisiin tilanteisiin? Tarvitaanko tähän soveltamiseen metaforaa, vai onko niin, että esim. *UtU*-johdoksilla on alunperinkin — kuten yhä — ollut vain keskeisempää refleksiivistä ja toisaalta tälle semanttisesti läheistä passiivista ja automatiivista käyttöä?

Toisaalta jos jotain kehitystä olisi tapahtunut, niin olisiko metaforaan nojaavassa merkityksenkehityksen selityksessä nyt kielihistoriallinen todiste sille metaforateorian ajatukselle, että inhimillinen ja konkreettinen on primaaria ja että abstraktimpiin ja ruumiillisuudesta etääntyneisiin käsitteisiin tai merkityksiin päästään vasta näiden konkreettisten vaiheiden jälkeen? Vai voisivatko nämä verbit todistaa päinvastaisesta, siis siitä mitä käsitän Nikanteen ajavan takaa? Että ihmisellä olisi alun alkaen päässään kyky ajatella abstraktisti ja vieläpä määrätavalla — ruumiillisuudesta lähtevää, kokemuksen kautta abstraktimmaksi käyvää käsitteenmuodostusta ei tarvitsisi olettaa.

Sen sijaan että refleksiivisyys olisi omin avuin poikunut passiivisuuden ja tämä puolestaan automatiivisuuden, voisi kehityksen motivaatioksi ajatella jonkinlaista synnynnäiseen ajatusrakenteeseen kuuluvaa aiheutetun ja itsestään tapahtuvan vastakohtaa. Refleksiivisyys hän on tietystä mielessä vajaata kausatiivisuutta — agentti ja aiheuttamisen kohde ovat yhtä —, ja siltä pohjalta olisi avautunut konseptuaalisen perimän mahdollistama yhteys passiivimerkityksen kautta automatiivimerkitykseen, joka jo onkin puhdasta ei-kausatiivisuutta.

*

Kirjan kolmannen osan »Samankaltaisuuksien maailmassa» aloittaa Anneli Kauppinen, jonka lapsen kieltä ja käsitteitä tutkiva artikkeli on kiinnostava pari Koiviston kirjoitukselle: löytyykö lapsen kielenkehityksestä paralleelleja kielihistorialle, toisin sanoen tukea tai vasta-

argumentteja oletuksille ajattelun metaforisuudesta ja ruumiillisuuden ja kokemuksen konstitutiivisuudesta käsitteistyksessä? Juontuuko siis abstrakti ajattelu kokemuksista vai synnynnäisestä aivorakenteesta? Kauppinen jäsentää kaksivuotiaan Teemun käsitejärjestelmää kognitiivisen psykologian käsittein. Hänen aineistonsa perustuu sattumanvaraisiin kielipoimintoihin, joten sen mahdollista todistusvoimaa ei ole vinouttanut ainakaan metaforateoria, semminkin kun aineisto on poimittu kauan ennen teorian julkituloa.

Oletus käsitejärjestelmän synnyn ruumiillisuudesta saa koetinkivekseen eräitä Kauppisen havaintoja. Jo kolme kuukautta vailla kaksivuotiaana Teemu käyttää ilmausta *piillon* seuraavista tilanteista: 1) talouspaperirullan pujottamisesta keppiin, 2) mapin panemisesta koteloon, 3) omasta ryömimisestään aikuisen kohotettujen polvien alitse, 4) sellaisen paperiarkin taittamisesta, johon on piirretty kuva. Kuten Kauppinen toteaa, mielenkiintoista on se, että 'jonkin sisään pujottautumisen' merkityspiirre ilmaistaan samoin, olipa kyseessä lapsi itse tai esine. (S. 187–188.) Lähellä *piillon*-tapauksia ovat personoinnit: Teemun kielessä radio tai sukka *itkee*, kone *menee pipiksi* jne. (s. 199). Sekä *piillon* että personoinnit voisivat tukea oletusta käsitteistyksen ruumiillisesta lähtökohdasta.

Toisaalta tukevatko sittenkään? Jospa *piillon*-tapauksissa lapsi vain huomaa saman suhteen erilaisten asioiden välillä ja yksi noista tilanteista sattuu olemaan sellainen, jossa hän on itse mukana ja muodostaa aikuisen polvien kanssa samanlaisen ulko- ja sisäpuolen suhteen kuin havaitsemisissaan muissa tilanteissa. Olisiko hänellä peräti valmiina jokin SÄILÖN käsite — siis olisiko kyseessä jonkinlainen geneihin kirjoitettu valmius hahmottaa näkyvän ja piilossa olevan suhteita? Nikanteen teesi käsiterakenteen synnynnäisyydestä tuntuu saavan tukea *piillon*-esimerkistä. Personointitapaukset puolestaan näyttävät todistavan sen puo-

Kirjallisuutta

lesta, että syiden ja seurausten jäsentämisessä ovat tärkeitä omat emootiot – niiden avulla lapsi yrittää ymmärtää elotontakin. Toinen asia on se, kuinka fyysisiä emootiot lapselle ovat: onko itkun tai pipin aiheuttaja välttämättä fyysinen? Joka tapauksessa Teemun personoinnit ovat yksi esimerkki sen Onikin huomautuksen puolesta, että kognitivistien olisi syytä ottaa käsitteistyksen motivoijina huomioon myös emootiot.

Lisävalaisua sekä kokemusten osuudesta että ajattelun synnynnäisestä abstraktiudesta tarjoavat eräät muutkin esimerkit Teemun kielestä. Roolileikeissään Teemu väittää tikkua *tupakaksi*, suuhun tunkemaansa peitonkulmaa *puuroksi*, laudankappaletta *pysyksi* jne. Kauppisen mukaan kaikissa tällaisissa tapauksissa leikissä käytetty esine muistuttaa jotenkin sitä esinettä, mikä sen väitetään olevan, mutta lapsi koko ajan tietää kuvittelevansa. Samoin huomattaessaan olevansa tilanteessa, joka muistuttaa jotain hänen tuntemalleen ihmiselle sattunutta tai tyyppillistä tilannetta, Teemu usein kyselee, olisiko hän tuo toinen ihminen. (S. 202–206.) Lapsen sanavarasto on suhteellisen pieni. Siksi hän joutuu uusia ilmiöitä kohdatessaan käyttämään tuttuja sanoja, jotka eivät aina osu oikeaan mutta joiden referentit jotenkin muistuttavat uutta ilmiötä: kruunusta tulee *hattu*, luistelemisesta *kävelyä*, pesukoneeseen virtaavan veden kohinasta *kiehumista* jne. (s. 190). Näissä esimerkeissä on Kauppisen mukaan kyse oikean sanan etsimisestä. Kun Teemu nimittää suippoa piirakanpalaa *kirkoksi* ja sektoreihin jaettua piirrettyä ympyrää *aurin-goksi*, Kauppinen tulkitsee tapaukset tietoisiksi metaforiksi. Kun taas levysoitin saa nimekseen *musiikki*, on hänen mukaansa kyse metonymiasta. (S. 195–196.)

Todistavatko Kauppisen kuvaamat tapaukset lapsen taipumuksesta edetä käsitteistyksessään konkreettisesta abstraktiin? Vastaus riippuu siitä, mitä pitää abstraktina, mitä konkreettisena. Onko

abstrakti samaa kuin vertailemalla syntynyt yleistys, siis kokemusten kautta havaitut samankaltaisuudet, vai tarkoitako se ilmiön sijoittumista korkealle jonkinlaisessa abstraktiushierarkiassa? Käsittääkseni tupakka, puuro ja pysy eivät ole konkreettisempia tai abstraktimpia kuin niiksi kuvitellut tikku, peitto ja lauta; hattu ei ole konkreettisempi tai abstraktimpi kuin kruunu eikä kävely konkreettisempaa tai abstraktimpaa kuin luistelu; sama pätee kirkon ja piirakan suhteeseen. Ja musiikki taas lienee abstraktimpaa kuin levysoitin. Yhteistä näille uuden käsitteen nimeämisille näyttää olevan ei eteneminen konkreettisesta käsitteestä abstraktiin vaan eteneminen tutusta vieraaseen: se, minkä lapsi on oppinut ensin, auttaa häntä hahmottamaan uutta. Siis jos halutaan pitää kiinni väitteestä, että lapsen ajattelu etenee konkreettisesta abstraktiin, ainakin tässä esitellyt esimerkit kehottavat antamaan termille »abstrakti» merkityksen 'vertailemalla yleistetty'. Toisin sanoen lapsen käsitteistyksen kehittymisessä kokemukset ovat tärkeitä.

Kauppinen havaitsee, että käsitejärjestelmän synnyssä primaariksi paljastuu ajattelun ja kielen ikonisuutta ilmentävä *analogia*; jonkin verran on myös indeksisyydestä nousevaa metonymiaa. Käsitteiden vertailemisessa lapsi näyttää useimmiten huomaavan funktionaalisen samankaltaisuuden, ei niinkään usein esim. ulkonäköön liittyvää samankaltaisuutta (s. 193–194, 197–198). Yllättävästi varsinaisia tietoisia, »lähdealueen» ja »kohdealueen» aktivoivia metaforia on osunut aineistoon vähän. (S. 212–213.) Nämä havainnot antavat aiheita tarkistaa metaforateorian ajatusta metaforan konstitutiivisuudesta: onko käsitteistystä ohjaavaa voimaa kutsuttava juuri metaforaksi? Eikö analogia riitä aseksi käsitteistön synnyn ja rakenteen ymmärtämisessä? Ainakin Kauppinen selviää analogian avulla mainiosti! Niin kauan kuin metafora määritellään tietoiseksi prosessiksi, sen konstitutiivisuutta

käsitteistyksen ohjaajana on vaikea uskoa: käsitteethän — ja metaforat — pitkälti opitaan suoraan, peritään, niitä ei läheskään aina keksitä tai tiedosteta.

Kansanperinnettä — surrealismia?

»Metaforan» toinen pääjakso »Arvoitukselliset kuvat, kuvalliset arvoitukset» on folkloristiikkaa, eheä kokonaisuus. Jakso tarjoaa mahdollisuuden koetella Nikanteen näkemystä, että metaforan, fantastiset kansansadut ja surrealistisen taiteen on synnyttänyt »surrealistinen eläin», ihminen, jonka mieli ei ole riippuvainen kokemuksesta.

Matti Kuusi etsii mieltä kalevalaiseen muinaisepiikkaan kuuluvien eräiden runotoisintojen ilmauksille *kaksi kallion jänöä, kolme korven kirjavaista*. Esitelyään erilaisia tulkintavaihtoehtoja hän päätyy — tosin itseään ja tutkimusperinteitä ironisoivaan — tulokseen: »Kun väitän, että *kaksi kallion jänöä, kolme korven kirjavaista* on tulkittava metonymisesti, jolloin jänö voi olla ties mitä kallioon suhteutettavaa, ei kuitenkaan jänö — niin luiskahdan paradigmaattisten yleistysten iljangolle.» (S. 122–123.) Kuusen ratkaisu puhuu ihmisen kokemusperäisen, realistisen ajattelun puolesta: alkuaan *jänöt* ovat olleet runoilijalleen jotain kallion kannalta aivan tavallista.

Annikki Kaivola-Bregenhøj johdattaa kansanomaisten arvoitusmetaforien yleisiin lainalaisuuksiin, ja Sirkka Saarinen kuvaa yhden kulttuurin, marilaisten, arvoituksia perusteellisesti. Surrealismiteekin kannalta mielenkiintoinen laji ovat ns. irrealistiset arvoitusmetaforat, joista Kaivola-Bregenhøj on löytänyt seuraavanlaisia odotuksenvastaisuuksia (s. 128): 1) Toiminnan edellytys tai seuraus kumotaan. Esim. *Mikä jalatonna juoksee?* — *Pilvi*. 2) Esitetään biologinen tai looginen luonnottomuus. Esim. *Paita alla, liha päällä*. — *Kynttilä*. 3) Kielletään vertauskuva. Esim. *On musta kuin pappi, ei ole pappi, veisaa kuin lukkari, ei ole*

lukkari, lentää kuin lintu, ei ole lintu, menee maan alle kuin mato, ei ole mato. — *Sontainen*. 4) Ominaisuuden ääriarvo tai symboli ohitetaan. Esim. *Mikä on mustempi kuin korppi?* — *Synti*. Kertovatko irrealistiset arvoitukset ihmismielen surrealistisuudesta — ovatko arvoitusten odotuksenvastaisuudet irrallaan arkikokemuksesta? Mielestäni eivät. Jos toiminnan edellytys tai seuraus kumotaan, jos esitetään biologinen tai looginen mahdottomuus, jos kielletään vertauskuva tai jos ominaisuuden ääriarvo ohitetaan, kyseessä ei ole riippumattomuus todellisuuden normaaleista lainalaisuuksista vaan negatiivinen riippuvuus niistä. Kokemusten kieltäminen arvoitusmetaforissa ei päästä arvaajaa irti kokemuksista vaan Saarisen sanoin »vastaajan on verrattava arvoituskuvan esittämää ilmiötä tai tapahtumaa todellisuuteen ja löydettävä tarkoite, jonka elementit vastaavat annettua metaforista kuvausta» (s. 154).

Anna-Leena Siikala tutustuttaa šamanistiseen mieleen ensin yleisesti ja sitten esittelemällä tsuktšišamaanien perinteitä. Hän huomauttaa, että eri kulttuureissa šamaaniperinteet ovat erilaisia, mutta yhteisiä piirteitä ovat julkiset istunnot, apuhenget, ekstaasitekniikka, noidan muodonmuutoskyky jne. Voi siis olettaa, että tutkimalla yhtä šamaanikulttuuria ihmismielestä saa selville jotain yleistäkin. Siikalan mukaan šamanistinen ajattelu on myyttistä ajattelua, joka on irti arkirealismista; silti mytologian ilmiöitä ei ilmaista abstraktisti vaan havainnollisesti, arkikielen konventionaalisia kuvia muistuttavin ilmauksin. (S. 156–158.) Myyttinen metafora eroaa arkikielisestä siinä, että sen »perustana on mielikuva, joka puolestaan on konkreettinen kuva todeksi uskotusta asiasta» (s. 160).

Yleensä šamanistisessa maailmankaikkeudessa esitetään olevan kolme, seitsemän tai yhdeksän päällekkäistä tasoa, joista keskimmaisessä asuvat ihmiset. Tuonpuoleisessa maailmassa asioiden

Kirjallisuutta

usein esitetään noudattavan »mahdottomuuden logiikkaa», olevan ihmisten maailman ilmiöille vastakkaisia. (S. 164, 167–168.) Toisaalta tuonpuoleinen muistuttaa šamaanin arkea: siellä kerrotaan olevan teltoja, joiden ulkonäkö kuvataan tarkasti (s. 179).

Kansanrunojen *jänöjen* metonyyminen synty sekä irrealististen arvoitusten ja šamaanien tuonpuoleisen maailman negatiivinen riippuvuus todellisuudesta tuntuvat lyövän korvalle Nikanteen näkemystä ihmisielen surrealistisuudesta. Mutta Nikanteen surrealistioletuksen kannalta olennaista ei olekaan jänöjen synty vaan niiden periytyminen muistitietona: kuinka on mahdollista, että sukupolvet ja sukupolvet ovat pitäneet mielessään ja välittäneet nuoremmilleen säkeitä, joiden merkitys on ollut hämärä tai peräti käsittämätön? Entä miksi ihminen mitä erilaisimmissa kulttuureissa keksii arvoituksia, joissa arjen tosiasiat käännetään pääläelleen? Miksi hän uskoo, että ihmisten maailman yllä ja alla on muita maailmoja? Ihminen pyrkii, pyrkii irti arjesta. Kauas hän pääsee, käsittämättömyyksiin, nurinkurisuuksiin ja paradokseihin, mutta pääseekö koskaan irti?

Eläimiä ja motivaatioita

Kansanperinnettä ovat myös eläinmetaforat, yksi teema »Metaforassa»; tosin niistä ei ole koottu omaa osastoaan. Ensimmäisessä pääjaksossa Mauno Koski huipentaa artikkelinsa suomessa ja eräissä muissa Euroopan kielissä käytettävien eläinmetaforien semanttis-historialliseen analyysiin (s. 21–30). Yleisimmäksi eläinmetaforan motivoijaksi osoittautuu affekti, usein pejoratiivinen (mm. s. 23–24), mutta myös melioratiivinen (mm. s. 24–25). Koski erittelee eläinmetaforia myös referentin kannalta, ja mielenkiintoista on se, että affekti motivoi useimmiten ihmisistä käytettyjä metaforia, kun taas elottomista ilmiöistä käytettävät metaforat ovat enimmäkseen af-

fektittomia (s. 21). Siis affektit liittyvät tyypillisimmin vuorovaikutukseen. Onkin huomautus kognitivistille, että nämä sivuuttavat teoriassaan vuorovaikutuksen ja emootiot, pätee näin ollen erityisesti ihmisistä käytettäviin metaforiin.

Kosken tutkielma liittyy myös kysymykseen siitä, motivoiko metaforaa missä määrin kokemus. Antiikin latinassa ei ollut *rotta*-metaforia siksi, että rotat leviittäytyivät alueelle vasta antiikin jälkeen (s. 30). Metaforat siis tarvitsevat syntyäkseen todellisuus pohjan, edes jonkinlaisen kokemuksen referentistä, jota metaforassa käytetään. Mutta aika kauas oman maan eläimistä voidaan loitota: Turun Suikkilan pikkupojat nimittelevät *laamaksi* jotenkin tyhmästi käytäytyvää ja ulkonäöltään tietynlaista ihmistä, vaikka eivät ilmeisesti tiedä juuri mitään laamoista eivätkä edes osanneet täsmentää, minkänäköinen laamaihminen on oltava (s. 30). Metaforan »epärealistisesta» motivaatiosta kertovat myös seuraavat eläinmetaforat: Tyhmää ihmistä sanotaan *aasiksi* alkuaan latinan mallin mukaan niissäkin maissa, joissa aasia ei käytetä (s. 26); siis eläinmetafora voi levitä maasta toiseen pelkän affektimotivaation varassa eikä tähän tarvita tueksi edes eläimen tuttuutta. »Tuntemattomassa sotilaassa» sotilas kieltää Lehtoa: »Älä potki miestä, saatanan koira» (s. 29). Kuka on nähnyt koiran potkivan? Nämä eläinmetaforat osoittavat, että metaforateoriassa olisi täsmennettävä myös käsitettä »kokemus»: tarkoittaanko arjessa opittuja faktoja esim. luonnosta tai kulttuurista, vai tarkoittaanko emootioita?

Kirjan kolmannen pääjakson päättävät Kari Nahkola ja Erkki Lyytikäinen eläinmetaforia sivuavilla kirjoituksillaan. Nahkola käyttää nykyslangin eläinmetaforia havainnoivassa kirjoituksessaan aineistona pääasiassa Penttisen Sotilaslangin sanakirjaa, ja hänen artikkelinsa osoittaa, että sanakirja on metaforatutkimuksen aineistolähteenä riittämätön, jos tutkija täysin ohittaa metaforien

käyttökontekstin ja jopa semantiikan. Nahkola – toisin kuin myös sanakirja-aineistoa analysoiva Koski – ei luokittele metaforia referenttien eikä motivaation mukaan, vaan taulukoi niitä eläintaksonomisesti. Hän jakaa metaforat ensin yläkategorioihin nisäkkäät, linnut, kalat ja »ötökät» (s. 238) ja tarkentaa sitten jakoaan näiden pääluokkien alakategorioihin. Tällainen kategoriointi on semantiikan kannalta norsun tallustelua posliinikaupassa: esim. ilmaukset *sika*, *karju* ja *porsas* niputetaan kaikki samaan sikaryhmään siitä välittämättä, millaiseen referenttiin ne viittaavat, millaisin motivaatioin, millaisin konnotaatioin. Sikojen kanssa samanlaisen niputuskohtelun saavat myös erilaiset koiraa, lehmää ja lintua merkitsevät ilmaukset. (S. 241–242.) Tällainen aineiston analyysi ei juuri testaa teoriaa metaforasta.

Lyytikäinen löytää *keppi ja porkkana* -kielikuvalle isän: Winston Churchill (s. 252). Mutta hänen varsinainen päämääränsä on selvittää, kumpi metaforan tulkinta oli ensin – se, jossa porkkana on kärriksen eteen valjastetulle aasille houkutin ja keppi uhka, vai se, jossa keppi kannattelee porkkana-houkutin. Vastaus on, että 'houkutin ja uhka' -tulkinta on alkuperäisempi (s. 254). Mutta kumpaakaan tulkintaa ei voi sanoa »oikeaksi» tai »vääräksi»; kahden tulkinnan olemassaolo vain vahvistaa sitä Onikin kommenttia, että yhden ja saman metaforan motivaatio voi olla eri kielenkäyttäjille eri (s. 52).

Keppi ja porkkana -metaforan motivaation tarkastelu osoittaa, että sosiaalisilla hierarkioilla on kielikuvien syntyisessä osansa. Kun Winston Churchill keksi hyvän kielikuvan, se levisi tehokkaasti, koska hänen kielensä kelpasi monille malliksi Churchillin korkean yhteiskunnallisen statuksen vuoksi. Toisaalta taas vaikkapa slangien metaforissa saattaa heijastua valtatatusten arvon kieltäminen: keksitään kielikuvia, joita muut eivät käytä. Mutta lopulta monien metaforien sosiaalinenkin motivaatio

unohtuu – Winston Churchillin isyys *kepillä ja porkkanalle* ei enää ole tutkimatta tiedossa. Metaforan tutkijan kannattaa siis olla tarkkana puhuessaan kielikuvan motivaatiosta: motivaatio kenen kannalta, hetkeksi syntynyt vai kulttuuriin vakiintunut, tietoinen vai tiedostamaton?

Määräileviä metaforia?

Neljännän pääjakson artikkeleiden yhteinen nimittäjä näkyy otsikossa: »Metafora ja teksti». Lauri Harvilahti esittelee kansanlyriikkaa, jossa kuva luonnosta onkin kuva ihmisen elämästä tai mielestä; Pasi Lankinen analysoi Juha Mannerkorven lyyrisen minän jakautumista *figuuriksi*, *varjoksi* ja *siluettikuvaksi*. Harvilahden ja Lankisen tutkimukset paljastavat kiehtovan seikan: ihminen saattaa kokea mielensä niin vaikeaksi jäsentää, että sen kuvaamisessa on turvaututtava fyysikaalisen maailman käsitteisiin (Lankinen s. 267). Siis kaikki itseensä liittyvä ei ole ainakaan helppoutta primaaria ihmisen käsitteistyksessä. Mentaalisia ilmiöitä kuvaavat fyysikaaliset metaforat ohjaavat ymmärtämään vaikeaksi koettua helpommaksi koetun avulla.

Jyrki Kalliokoski on koko kirjassa ainoa, joka esittää syyn sille, miksi ihminen (kirjailija) käyttää metaforia: »Omaperäisen metaforan tulkinta tuottaa kuulijalle vaivaa (päätelytyötä), onnistuakseen tulkinnassa hänen on pureuduttava puhujan maailmankuvaan ja ajattelutapaan. – – Metaforan ymmärtänyt jakaa salaisuuden metaforan lausujan kanssa.» (S. 295.) Tämä on painava oivallus, joka osoittaa, että metaforateoriassa ei voi sivuuttaa vuorovaikutuksen osuutta varsinkaan silloin, kun pohdittavana on metaforien käytön motivaatio, eivät vain yksittäisten kielikuvien motivoijat. Kalliokoski on myös ainoa, joka käsittää metaforan *tekstisemanttiseksi kuvioksi*: »Metaforassa yhdistyy kaksi tai useampaa kehystä, jotka teks-

Kirjallisuutta

tin sisältämät ilmaukset ovat aktivoineet. — — Kehysten verkosto esittää sen, mistä teksti kertoo. Tekstin koherenssi syntyy kehysten kytköksistä.» (S. 284.) Siis käyttäessään metaforaa kirjoittaja ohjaa lukijan kehystämään varsinaisen tekstin myös metaforiin liittyvillä assosiaatioilla.

Useassa kirjan artikkelissa viitataan kognitivistien ajatukseen, että metafora ohjaa ajattelua. Tämäkin ajatus kaipaa täsmennystä: kenen ajattelua? Harvilahden, Lankisen ja Kalliokosken tutkimuksista on pääteltävissä, että metafora voi kyllä ohjata kirjoittajan ajattelua. Mutta runojen tai proosan kirjoittaja ei välttämättä ole metaforiansa vanki, vaan pikemminkin vaikeasti kuvattavan asian vanki. Kirjoittajan metaforat ovat usein tietoisia yrityksiä selittää yksinkertaisemmaksi koettujen käsitteiden avulla intellektuaalisesti tai emotionaalisesti vaikeita asioita — siis metaforat ovat puhujan kontrollissa. Se, jonka ajattelua metaforat varsinaisesti saattavat ohjata, on lukija.

*

Viides pääjakso »Tutkijan metaforat» on suppeneva kehä, joka sivuaa väitettä, että metafora ohjaa ajattelua. Ensin Klaus Laalo kuvailee kielentutkimuksen tähänastisia suuntauksia väljin metaforin, sitten Marja-Liisa Helasvuo tarkentaa näkökulman generativistien kuvailmauksiin, ja lopulta Auli Hakulinen tutkii yhtä tutkijaa: millaisia kuvia ja milloin käyttää Pentti Leino?

Laalo vertaa eri aikojen kielentutkimusta dogmaattisuuteen (tarkoittaako samaa kuin varsinkin teologioiden dogmatiikka eli oppi dogmeista vai dogmaattista, preskriptiivistä asennetta?), historian-tutkimukseen, fysiikkaan, kemiaan ja matematiikkaan. Nämä ovat Terry Winogradin inspiroimia Laalon rinnastuksia, ja metaforateorian kannalta on tärkeää kysyä, olisivatko rinnastukset voineet olla jotenkin eläviä paitsi Laalon myös hänen kuvailemiensa tutkimus-

suuntausten edustajien päässä. Toisin sanoen ovatko tutkijat hahmottaneet oman tieteenalansa toisten tieteenalojen ehdoilla, metaforisesti? Tähän olisi tuonut valaisua runsaampi sen pohtiminen, miten eri kielentutkimuksen haarat ovat heijastaneet oman aikansa erilaisia tieteenihanteita ja paradigmoja. Onko ollut aikoja, joita ovat hallinneet metaforat TIEDE ON TEOLOGIAA/MATEMATIIKKA/FYSIKKAA tms.?

Helasvuo tuntuu vastaavan Laalon auki jättämään kysymykseen; hänen artikkelinsa lähtökohta kuuluu: »— — tutkijoiden käyttämät metaforat vaikuttavat siihen, millaisena he havaitsevat tutkimuksen kohteen — —» (s. 314). Onko näin? Esimerkiksi ohjaako generativistien metafora kielestä koneena tai valtataisteluna heidän tutkimustaan (s. 315)? Asiaa valaisee Hakulisen selvitys Pentti Leinon kuvankäytön ja tutkimusaiheiden yhteyksistä: Leino viljelee kielikuvia kirjoittaessaan ohjelmallisesti, julistavasti tai poleemisesti, mutta spesifiset tutkimusaiheet »eivät houkuttele kuvia esiin» (s. 329). Siis ainakin tutkijana Leino käyttää metaforia asiansa ilmaisuun, metaforat eivät käytä Leinoa. Mikä on generativistien ja (ja muidenkin kielentutkijoiden) suhde metaforiin — kuka komentaa ja ketä? Vastaus riippuu siitä, käyttääkö tutkija metaforaa luovasti ja tietoisesti vai oppiäideiltään tai -siltään tiedostamattomasti plagioiden (Helasvuo s. 326). Niin kauan kuin tutkija on tietoinen metaforistaan, metaforat eivät välttämättä ohjaa hänen ajatteluaan vaan ilmaisevat sitä ja ohjaavat pikemminkin lukijan ajattelua. Jos taas esim. jonkin tutkimushaaran metaforista tulee tiedostamatonta yleistä perintöä, ne voivat rajata tutkimuskohteen valintaa, tutkimuksen metodeja ja jopa tuloksia.

Kysymyksiä

Enemmistössä »Metaforan» artikkeleita tukeudutaan tavalla tai toisella kognitivistien metaforateoriaan, joten tuon teo-

rian keskeisten oletusten luulisi ohjanneen kirjoittajia. Mutta yllättävää kyllä, ainakaan kognitivistien perusajatus käsitteistyksen ruumiillis-spatiaalisista lähtökohdista ei juuri näy vaikuttaneen tutkimusasetelmiin. Tästä huolimatta olisi tietysti mahdollista, että tutkimusten sivutuotteena kirjoittajat olisivat löytäneet tuolle ruumiillisuushypoteesille vahvistusta. Mutta eivät ole löytäneet. Tutkivatpa he eläinmetaforia, lapsen käsitteistystä, kansankulttuuria tai kirjallisuutta, kielikuvien tai niiden käytön motivoijiksi näyttävät osoittautuvan yleisemmin emootiot tai affektit kuin ruumiillisuudesta kumpuavat spatiaaliset havainnot. Jopa spatiaalisiin *pystyssä*-metaforiin liittyy emootioita: paljon positiivisia tai negatiivisia konnotaatioita. – Ihmisen emootioilla saattaa tietysti usein olla fyysinen aiheuttaja, mutta kylä henkisemmätkin kokemukset – vaikkapa älynväläys tai moraalinen oivallus – tunteita nostattavat. Niinpä Metafora-artikkelikokoelma osoittaa, että ruumiillisuus ei ehkä olekaan käsitteistyksen ja kielen perimmäisin perusta: ruumiillisuutta fundamentaalimpi ajattelun ohjaaja olisikin emootio.

Kognitivistien ja konseptualistien keskeinen erimielisyys ei »Metaforassa» ratkea: vahvistusta saivat niin käsitteistön kokemusperäisyyttä kuin synnynnäisyyttä perustelevat kannat. Itse asiassa paljastui, että näiden perushypoteesien välillä ei tarvitse olla kuilua. Miksei voisi rakentaa sillaksi oletusta, että ihmisellä on synnynnäinen taipumus suhteuttaa käsitteitä toisiinsa määräkategorioiden avulla ja että synnynnäinen taipumus sitten kehittyy kokemusten karttuessa? Tarkkana pitää olla siinä, miten tuota synnynnäistä ja kokemusten vahvistamaa käsitteistystä tutkii: millä ehdoin kieli kertoo kognitiosta? Tarvitaanko ja onko tarjolla kielenulkoista evidenssiä?

Suurimmaksi vaikeudeksi kognitiivisessa metaforateoriassa osoittautui aineistojen valossa itse metafora. Se kävi vakuuttavasti selväksi, että kieli on

täynnä metaforia. Ja varmaankin ne kertovat jotain ihmisen käsitteistyksestä: hän hahmottaa maailmasta samankaltaisuuksia, lähekkäisyyksiä tai hierarkioita. Mutta samankaltaisuuksien havaitsemisesta eli analogisesta ajattelusta kertoo moni muukin kielen ilmiö kuin metafora: metonymia, vertaukset, käsitesekaanukset. Miksi siis rasittaa termiä metafora merkityksellä 'analogia'? Eikö metaforalle riitä kylliksi monitasoisia merkityksiä jo siinä, että niin spontaaneja, hetkeksi syntyneitä, »kaksinkertaisesti kategorioituja» kuin toisaalta enemmän tai vähemmän vakiintuneita, tiedostamattomia, kuolleita tai puolikuolleita kielikuvia kaikkia kutsutaan metaforiksi?

Kiitoksia

Toimittajat ovat jaksotelleet »Metaforan» artikkelit onnistuneesti ja tyylikkäästi. Vain Koiviston artikkelin sijoitusta jäin ihmettelemään: miksi verbi-semantiikan selvittely on liitetty ensimmäiseen jaksoon, miksei kolmanteen? Ensimmäisessä jaksossa Koski ja Onikki kyllä – Koiviston tapaan – etsivät ratkaisua aineistosta nousevaan ongelmaan, mutta ennen muuta he pohtivat metaforaa ja sen sukulaisia käsitteinä, kuten jaksoon sijoitetut Krikmann ja Nikanekin. Koivistolta tällainen metateoria puuttuu, ja siksi hänen tutkimusotteensa olisi mielestäni ollut lähempänä kolmannen jaksoson artikkelia. Kuten edeltä on ilmennyt, kolmannessa jaksossa varsinkin Kauppisen lapsenkielen tutkimus ja Wanden kaksikielisyystudkimus sisältävät samanlaisia teemoja kuin Koiviston artikkeli. – Koiviston kirjoituksen outo sijoitus on kuitenkin vähäinen puute kirjassa, joka yhdestä käsitteestä ammentaen antaa suomalaisesta merkityksen ja kognition tutkimuksesta niin mopiulisen ja hauskalukuisen kuvan.

Artikkelikokoelmaksi ja varsinkin juhla-kirjaksi »Metafora» on harvinaisen yhtenäinen teos. Tämä johtuu toimittajien neronleimauksesta: jos kerran metafora

Kirjallisuutta

yhdistää kielen tutkimusta, kirjallisuudentutkimusta ja folkloristiikkaa – aloja, joilla juhla Leino on ahertanut, viime vuosina nimenomaan metaforaa hyödyntäen – tuo käsite kannattaa antaa juhla kirjoitusten virittimeksi. Tällaisen toimitusperiaatteen toivoisi yleisemminkin ohittavan juhla kirjoissa sen perinteen, että kirjoittajien odotetaan inspiroituvan pelkästään syntymäpäivästä.

Mutta häivähtää »Metaforassa» juhla kirjajamaisuuskin. Eräiden artikkeleiden sidos metaforaan on löyhä. Myös jos kirjan lähtökohtana olisi ollut puhtaasti metafora eikä sen lisäksi se, mitä tutkimusaloja Leino on viljellyt, artikkelit olisivat voineet valikoitua muutenkin. Olisikohan vaikkapa semiootikoilla tai sosiologeilla ollut jotain sanottavaa metaforisen ajattelun vaikutuksesta kulttuuriin ja yhteiskuntaan?

Tällaisenaan »Metafora» keskittyy merkitykseen, mutta olisi ollut jännittävä lukea lisäksi ainakin ns. luonnollisen syntaksin edustajien ajatuksia siitä, kytkevätkö he jotenkin esim. idean kielellisten muotojen ikonisuudesta metaforateoriaan. Ja systeemifunktionaalisen kieliopin näkemys kieliopillisesta metaforasta olisi varmasti rikastanut kirjan metaforanäkemyksiä. Näiden koulukuntien mukaan olisi voinut auttaa hioamaan »uusia aseita, joilla voidaan käydä käsiksi myös kielitieteen kenties keskeimpään ongelmaan, siihen millainen on kielellisen muodon ja merkityksen suhde», kuten Pentti Leino on Lakoffin ja Johnsonin metaforateoriaa esitellessään (Vir. 1/1983: 115) toivonut.

TOINI RAHTU

Kaksikielisyteen kasvaminen Ruotsissa

LEENA MARJATTA HUSS *Simultan tvåspråkighet i svensk-finsk kontext*. Studia Uralica Upsaliensia 21. Uppsala 1991. 186 s.

Leena Marjatta Huss väitteli marraskuussa 1991 Upsalan yliopiston suomalais-ugrialaisten kielten laitoksessa. Hänen väitöskirjansa on nimeltään »Simultan tvåspråkighet i svensk-finsk kontext». Tässä yhteydessä esittämäni kommentit pohjautuvat vastaväitökseeni. Tarkoitukseni on esitellä Hussin tutkimusta niin, että ne, jotka eivät lähemmin ole perehtyneet kaksikielisyystutkimuksen menetelmiin ja aineistoihin, voivat saada käsityksen siitä, mitä tämänkaltainen empiirinen tutkimus voi sisältää. Pyrin myös kuvaamaan sitä, millaisissa oloissa tasapainoiseen kaksikielisyteen kasvattaminen näyttää onnistuvan.

Tavoite

Leena Marjatta Hussin tutkimuksen tavoitteena oli selvittää sitä, miten Ruotsissa asuvat alle kouluikäiset lapset oppivat käyttämään suomea ja ruotsia rinnan perheissä, joissa kumpikin vanhemmista puhuu omaa kieltään. Yhtenä tavoitteena oli tarkastella sitä, miten lasten kielivalinnat ja kyky erottaa kielet toisistaan kehittyvät kahden vuoden aikana. Toisena tavoitteena oli eritellä sitä, ovatko yhtäältä lasten kielivalinnat ja kielten sekoittaminen ja toisaalta vanhempien kielellinen strategia ja tapa suhtautua kielten sekoittamiseen sidoksissa toisiinsa.

Lasten kaksikielisyttä tekijä tutki pitkällä aikavälillä, joka toinen kuukausi kahden vuoden ajan. Työn laajin osa onkin lingvistinen analyysi lasten suomen- ja ruotsinkielisistä tuotoksista. Vanhempien panosta kieleen kasvattajana käsitellään lähinnä suppeahkossa kielisosiologisessa osassa. Kuten tapana on, työn taustan esittely ja teoreettisen kehyksen kuvaus johdattavat lukijan empiiriseen osaan.